

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Юги Олександра Анатолійовича
«Політична еліта Речі Посполитої та «українська проблема»:
пошук шляхів розв’язання (1648 – перша половина 1659 рр.)»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі
спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія

Актуальність обраної дисертантом теми обумовлюється тим, що досвід політичної еліти Речі Посполитої, яка до великої міри вирізнялася своїми особливостями з поміж інших тогочасних політичних еліт (значно більший кількісний склад в загальній структурі населення, складна внутрішня ієрархія, такі своєрідності польського парламентаризму, як мажоритарне голосування, Pacta conventa, тощо) заслуговує цілісного осмислення в контексті боротьби за її самозбереження як правлячої еліти з викликом, який був кинутий їй козацтвом.

У вступі О. А. Юга чітко визначив та обґрунтував об’єкт і предмет, мету й основні завдання, хронологічні та територіальні межі, новизну дисертаційного дослідження.

Перший розділ дисертації присвячено аналізу джерельної бази, існуючої історіографії проблеми та теоретико-методологічним засадам дослідження. Варто наголосити, що залучена дисертантом джерельна база охоплює не тільки опубліковані, але і неопубліковані джерела, які почерпнуті не лише з фондів українських установ (ІЦДІАК, ЛННБ ім. В. Стефаника), але і з польських архівосховищ (АГАД, БМЧ, БПАН). Так само позитивне враження справляє й представлений автором історіографічний доробок. Під час аналізу наукових напрацювань, присвячених проблемі дисертаційного дослідження, О. А. Юга виокремив українську, польську, російську, американську та канадську історіографії. Зазначений підхід дозволив проаналізувати достатньо широкий спектр досліджень, які прямо чи опосередковано стосуються шляхів

розв'язання «української проблеми» польською елітою в 1648 – першій половині 1659 рр. Водночас дисертант залишив поза увагою низку англомовних статей таких визнаних науковців, як О. Прицак, А. Камінський, Ф. Сисин, З. Когут. Згадані дослідники ще в 70-80-х рр. минулого століття займалися проблемами польських та українських еліт та їх співіснуванням в період, досліджуваний дисертантом. (Див.: Pritsak O. Concerning the Union of Hadjac (1658) // *Harvard Ukrainian Studies* 1978. - Vol. II. - No.1. - P. 116-118; Sysyn F. The Problem of Nobilities in the Ukrainian Past // *Rethinking Ukrainian History*. – Edmonton, 1981. – P. 29-102; Kohut Z. Problems in Studying the Post-Khmelnysky Ukrainian Elite (1650s to 1830s) // Там само. - P.103-119; Kaminski A. The Cossack Experiment in Szlachta Democracy in the Polish-Lithuanian Commonwealth: the Hadiach Union // *Harvard Ukrainian Studies*. - 1977. - Vol. I. - No. 2. - P. 178-197; Sysyn F. National Consciousness in Seventeenth Century Ukraine // *Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University*. – Cambridge, 1971-1972. - No. II. - P. 80-83; Kaminski A. The Hadjac Union // Там само. - No. II. - P. 33-35), та інші. Наприклад, Ф. Сисин значно глибше розглядає взаємини поляків і українців, аніж просто трактування польським панством козаків як хлопів, а їх взаємини – як відносини панів і плебеїв (с. 29-30, 50). Натомість, в роботі «The National Factor as a Cause of the Khmelnytsky Revolt: Polish-Ukrainian Relations in the First Half of the Seventeenth Century» (Див. *Poland and Ukraine. Past and Present*. – Edmonton, 1981.) канадський історик наголошує, що польська еліта розглядала українців в контексті концепції історичного легітимізму, в той час як останні орієнтувалися більше на етно-лінгвістичне бачення національної державності, що і призводило до постійного нерозуміння сторонами одного. Необхідно зазначити, що згадані праці зберігаються у фондах Наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія».

У підрозділі I.3 дисертант характеризує основні принципи, методи та понятійно-термінологічний апарат, що були використані ним при висвітленні політики владних кіл Речі Посполитої по відношенню до «козацької», а згодом «української» проблеми. При визначенні терміну «політична еліта» автор

послугується дослідженнями російського політолога Г. Ашина та іспанського науковця Х. Ортега-і-Гассета, оминаючи роботи визнаних класиків теорії еліт. Дисертант робить акцент на структурній сталості політичної еліти, що призводить до відсутності внутрішньої диференціації польської правлячої верхівки, тобто в одному ряді опиняються король, канцлер, сенатор, центральні та навіть місцеві урядовці, що було абсолютно неприйнятним для ранньомодерної доби (с. 45). Тоді як, на нашу думку, більш органічним для подібного дослідження виглядало би застосування диференціації політичних еліт, розробленої одним із засновників теорії елітаризму В. Парето. Вищезазначений італійський науковець поділяє політичні еліти на аристократію та панівну групу, де перша – це «певна сукупність сімей», члени яких мають необхідні якості, що дозволяють віднести їх до еліти, а друга – це група людей, яка має фактичну владу в раках панівної еліти. Застосування подібної концептуалізації дозволило би автору розглянути бачення польською елітою української проблеми більш цілісно і поліперспективно. Слід додати, що в результаті використання дисертантом теоретичних положень, розроблених Г. Ашином та Х. Ортега-і-Гассетом, виникла певна дихотомія між їхніми дефініціями, з одного боку, та висновками автора, з іншого (с. 45, 100).

Другий розділ дисертації носить назву «Пошук елітою шляхів розв'язання «української проблеми» у 1648-1650 рр.», хоча насправді хронологічно він виходить за межі вказаної теми. Зокрема, перша частина розділу присвячена подіям кінця XVI ст., коли «козацька проблема» вперше гостро постала перед правлячою верхівкою Речі Посполитої. Автор ґрунтовно аналізує позиції щодо «українського питання» таких представників політичної еліти як король, коронний гетьман, канцлер, провідні коронні урядовці, литовський канцлер та інші. Проведений аналіз дав змогу дисертантові чітко окреслити два існуючих в середовищі річпосполитської еліти підходи до врегулювання конфлікту з Військом Запорозьким – «радикальний» та «поміркований».

Разом з тим в зазначеному розділі автор відзначає, що правляча верхівка Речі Посполитої не спромоглася домогтися мирного врегулювання конфлікту на переговорах в Переяславі та називає причиною цього «відсутність усвідомлення представниками політичної еліти еволюції «козацької проблеми» в українську проблему, що передбачала усвідомлення витворення самостійної держави» (с. 82). На нашу думку, представники політичної еліти Речі Посполитої апріорно не могли усвідомити цю еволюцію, оскільки вбачали в козацтві, а тим більше в українському селянстві та міщанстві, не рівний собі етнос з давньою державницькою традицією, а лише стани, що знаходяться на нижчому щаблі соціальної ієрархії, а тому є підданими правлячої еліти – шляхти та магнатів. Відповідно, і тотожний висновок дисертанта «на жаль, владні кола не усвідомлювали необхідності визнання самостійної української держави» (с. 187) зроблений з української, але аж ніяк не з нейтральної дослідницької перспективи розгляду проблеми.

У третьому розділі «Мілітарний курс Варшави на знищення Гетьманщини та його провал (грудень 1650 – травень 1655 рр.)» автор зупиняється на спробах річпосполитської еліти вирішити «українську проблему» силою зброї, залучаючи до цього і міжнародні чинники. Досліджуючи кроки «радикального» угруповання в середовищі польсько-литовських урядовців, О. А. Юга доходить висновку, що дипломатичні заходи в більшій мірі сприяли вирішенню «української проблеми», ніж військові кампанії. Останні в комплексі із досягненням домовленостей з Кримом призвели до втрати політичною елітою Речі Посполитої козацької України (с. 144).

Також не можна оминати увагою, цікавий, хоча і побіжний, висновок дисертанта про існування зв'язку між домінуванням одного з двох угруповань польсько-литовської еліти з конкретною історичною особою. Зокрема, однією з головних причин переходу ініціативи до «військової» партії в справі вирішення «української проблеми» автор називає смерть канцлера Є. Оссолінського – очільника «поміркованої» групи політиків. І навпаки, О. А. Юга відзначає, що зі смертю чи не найзапеклішого противника українства

досліджуваного періоду – Я. Вишневецького, активізуються прихильники мирного врегулювання конфлікту (с. 95, 106).

Водночас, слід зазначити, що при оцінці впливу міжнародних факторів на дії польсько-литовської політичної еліти по відношенню до «української проблеми», дисертант, приділяючи значну увагу ролі Московії, Швеції, Туреччину та Криму, доволі опосередковано згадує інших учасників тогочасного протистояння (с. 132-145). Викликає здивування, чому, наприклад, французька перспектива, як бачення країни, що була традиційним союзником Речі Посполитої та підтримкою якої, за твердженням дисертанта, з покликом на відповідне архівне джерело (с. 31), намагалися заручитися польсько-литовські урядовці, не розкрита автором. На нашу думку, французький чинник потребував хоча б побіжного висвітлення, або обумовлення здобувачем причин, чому він не згаданий.

В заключному четвертому розділі «Розробка та реалізація елітою концепції мирного врегулювання (червень 1655 – травень 1659 рр.)» автор детально аналізує кроки, що їх здійснювали польсько-литовські урядовці, для порозуміння з козацькою Україною. Дисертант відзначає вагомий вплив зовнішніх факторів на Річ Посполиту, зокрема війни з Московською державою та Швецією, які змушували політичну еліту йти на поступки Гетьманщині. Детальному розгляду піддається первинний варіант Гадяцької угоди та його відмінності з переглянутою елітою Речі Посполитої остаточною редакцією договору. Автор дійшов висновку, що Гадяцький договір хоча і був компромісним рішенням для обох сторін, та все ж від його підписання більше вигравала Річ Посполита, ніж козацька Україна (с. 169-170).

Судячи з аналізу подій, що передували підписанню Гадяцького договору, проведеного дисертантом, в роботі зроблений акцент на дипломатичних та військових причинах вирішення ідеї Великого Князівства Руського. На наш погляд, дане явище має більш глибоке коріння і свої витoki виводить ще від Люблінської унії. Саме в цей період Україна починає продукувати власну політичну еліту (українську шляхту) з усвідомленням нею своїх прав, привілеїв

та обов'язків. Формування власне української шляхти базувалося на територіальному принципі, а не на релігійному чи мовному, як у козацтва. Саме ця еліта почала утворювати новий політичний феномен Русі батьківщини (*Rus patria*), який охоплював територію Брацлавщини, Київщини, Волині і згодом Чернігівщини. Утворений за польським зразком від української територіальної еліти – шляхти став першим політичним тілом в новій Україні, дальший розвиток якого призвів до вирізнення концепції Великого Князівства Руського. (Див. ширше: Pritsak O. *The Kievan Rus and Sixteenth – Seventeenth Centuries Ukraine* // НаУКМА. Науковий архів. – Ф.10. – Оп. 1. – Спр.218).

Водночас, зазначені зауваження не знижують наукового рівня дисертації та не впливають на її загальну позитивну оцінку. Вважаємо, що дослідження дисертанта стануть вагомим внеском у подальшу розробку проблеми.

Дисертаційна праця «Політична еліта Речі Посполитої та «українська проблема»: пошук шляхів розв'язання (1648 – перша половина 1659 рр.)» є самостійним, творчим, завершеним, цікавим дослідженням, в якому отримані науково обґрунтовані результати, що відповідають тим завданням, що були поставлені автором.

Висновки та узагальнення, сформульовані в дисертації, є цілком виваженими, відповідають структурі праці й викладеному в ній матеріалу. Вони є аргументованими та відповідають концепції роботи.

Робота пройшла необхідну апробацію, зокрема на проведених автором семінарських заняттях та конференціях, присвячених східноєвропейській історії XVII ст. Основні результати дослідження викладено в тридцяти наукових статтях, з яких шість опубліковані у вітчизняних фахових виданнях та одна – у зарубіжному виданні. Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації.

Автор виконав весь необхідний комплекс вимог щодо оформлення дисертації. Виконане дослідження оцінюється позитивно.

Вважаємо, що за своїм науково-теоретичним рівнем, новизною визначених та розв'язаних завдань, обґрунтованістю основних положень,

науковим значенням дисертаційна праця Юги Олександра Анатолійовича «Політична еліта Речі Посполитої та «українська проблема»: пошук шляхів розв'язання (1648 – перша половина 1659 рр.)» відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 «Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», а її автор цілком заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент –
кандидат історичних наук,
молодший науковий співробітник
відділу джерелознавства нової історії України
Інституту української археографії
та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України.

Г. В. Потульницький

15.09.2016 р.

Підпис д.і.ч. Потульницького Г.В.

